

Dördüncü sene

On dördüncü sayı

DARÜLFÜNUN
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
MECMUASI

Tarihî, içtimaî, dinî, felsefî

Şubat — 1930

Istanbul — Şehzadebaşı
Evkaf Matbaası
1930

İslâmda felsefe ceryanları

3

III - Elkindi ve serehsîden sonra “ Şeyhületibba „ Ebu Bekiri Razî yi (320) görüyoruz . Ebu Bekiri Razî zamanının yegâne tabibi , yüksek feylesofu idi ; felsefeden ziyade tıbbı dönmiş idi . Razî felsefeyi Belhîden[1] , tıbbı Ebülhasan AlibniRabeniTaberî den] tahsil etti “ Calinosül Arap “ ünvanını aldı . Razî Bağdat kimyahanesinde çalışmış , Bağdat hastahasesi müdürü olmuş idi . Tilmizleri pek çok idi , İbni karinürrazî onlardan biridir . Meclisinde tilmizleri , arkalarında tilmizlerinin timizleri bulunur idi . Razî elden geldiği kadar edviyeyi bırakıp ağdiye ile tedaviyi iltizam eder idi . Razînin tıbbı ait eserleri bir zamanlar Avrupa medreselerinde okunmuş , yünance , Lâtince , Fransızca , İngilizceye terceme olunmuş idi , En parlak eseri ansiklôpedi manasına gelen “ elhavi „ dir . Ruhiyata , mantıka , mabaddettabiaya , ahlâka , tabiiyata , felekiyate ait , münakaşalara dair bir çok eserleri vardır [2] . İnkisar ziyayı keşfeden , Gaytan yakısını ortaya koyan , çiçek ve kızamık hastalıkları hakkında en evvel tetkikatta bulunan Razî idi , Razî halâda kuvvei cazibe ispat eder idi . Razî nin kimyada da bazı ihtiraları var idi . Razî pek zeki , tam bir tenkit fikirli idi . Elkindî ile başliyan meşşatlık tilmizi Serehsî ile seyri serinde devam ediyor idi . Razî bu harekete karşı geldi , Yunanistanda Aristonun vefatından sonra nazariyatı aliyesinden usanılarak Epikores Zimikratis mezhebine , Piron sofasatâilîge , Zenon vucudîliğe dönmüşler idi . Şarkta Razî bunlara benzedi . Aristodan yüz çevirdi , üstazi Eflâtun vesair feylesoflardan ayrıldığından dolayı Aristoyu tayib etti , felsefeyi ifsat ettiğine kail oldu , Aristoyu zekâsını takdir ettiği halde eski feylesoflara karşı kelmesini doğru bulmadı ; buna mebni eski tabiat feylesoflarını tercih , Hindi hikmet madeni bilmekle Hint felsefesini tervec etti , hint felsefesinin cevelangahi İran olmağla muhitinin t’siri altında kaldı , bundan naşi ilahiyatta ve nübüvvette seleflerinden

[1] Bu belhî mutezli den EbülkasımilBelhî midir? Ebu Zeydinilbelhî midir? yoksa başka Belhimidir? malum olamamıştır , ustadı olan Belhî felsefe ve ulumu availi pek iyi bilir idi .

[2] Sabit bini Kurre ile mücavebesi , Huneyni] bini Ishak , Serehsî Cahız , Süheylilbelhî haklarında rediyeleri , Ebülkasımilbelhî ile uzun azadiye münakaşaları , Ebu Zeydibelhiye cevapları vardır . Elkindi kimyayı vehmiyi ret ettiğinden dolayı ona da bir rediye yazmıştır .

ayrıldı, Sukrattan evvel gelen eski felsefei tabiiyeyi ele aldı, tevhit babında Mecus, nübüvvet babında Berahime[1] mezheplerini; tenasuh babında [2] avammi Sabie mezheblerini hoş görür sözler söyledi.

Razî Allahın hakim, müdebbir olduğuna inanır idi; Allah ile beraber nefis, Heyulâ, halâ (zemani mutlak), muttet (mekani mutlak) kadim oluyordu. Mecus beşkadim isbat eder idi. nur, zulmet, *halâ*, *muttet*, heyulâ; bualara Heyulâ ashabı denir. Razinin Nazarında âlem hadis idi.

İbni Ebi Delf de Bazî gibi Mecustan müteessir olmağle beş kadim ispat eder idi: Akıl, Nefis, zaman, Mekân, Heyulâ. İbni Ebi Delf hem feylesof, hem hazik bir muneccim idi, Sabiedenda muteessir olarak yıldızların ruhanî tetbirlerine inanır idi.

Razînin İlahiyatı Farabî, İbni Hazim, İbnilHeysem, Epulhuseynilbasri, İbni Rıdvani mısırî taraflarından redde oğradı, bu zevat hep nübuvvete ihtiyacı isbat ettiler. Razî bubapta onlardan ayrıldı. Razî sabit yıldızların, memleketlerin ahlakında te'siri bulunacağına kail idi, Razî kimya [3] bildigini iddia ederdi, bubapte eserleride varidi.

Razîden evvel islam aleminde meşhur kimyacılar, Cabiribni Hayyan, yahyabin Halit, Zünnunimısırî idi [4].

Razî zamanında islam mütefekkirleri arasında Aristo temamilen hakim olmamıştı. Elkendî ve Serahsî Aristo felsefesine döndükleri halde zamanlarındaki Ebulhuzeil zimikratis, Ambizoklès felsefelerine; Nazzam Anakesağores felsefesine Muammer hind felsefesine, bişir tabiiyun mezhebine, Endülüslü Ebuabdullahilkurtubî (319) Ambizoklès felsefesine dönmüşler idi. Buhal Farabî zamanına kadar devam etti.

IV — İbnikernib-Ebuahmet Huseyn bin Kernib Ebubekir Razî gibi Felasifei tabiiyun mezhebinde idi, kadim ulumu tabiiyede sonderece ittıla sahibi idi. Sabit bin Kurreyî [5] iki mütesavi hareket arasındaki sükün hakkında red itmiş, Elkindiye yardım eylemiş idi. Farabînin ustası Mettanın ustazlarından biri İbni Kernip idi. bu halde İbnikernip Farrabînin üstazının üstazı olumuş olur.

[1] berahime nübüvveti kabul etmezler.

[2] Ruhların bedenden ayrıldıktan sonra diğer bir bedene geçmesidir.

[3] Cevahırı madeniyein hâssalarını selp edüp kendisine yeni hâssalar ketiren tariklerden bahs eder; buna kimyaivehmi dinir.

[4] Zünnuni misri Cabir tabakasından sayılır idi, Sofiyyeden idi, felsefe ilimlerle meşgul olur idi, Mısır'daki Ahmım beldesi eski hikmet ocoklarından biri olmakla oraya pek çok mulazemet eder idi. Cabir de siofi, tabiiyette yüksek, felsefe ile meşgul idi, kufeli olup Halidibni Yezidin şakırdı idi. Cabirin eserleri bakidir.

[5] Sabitibin Kurra Elkindiye Suryani dili ile bir reddiye yazmış; ulmizi İsanasrani bunu Arapçaya terceme etmiş idi, İshakibin Hüneyin bu kitabı pek beyenmiş idi.

V — Ebu Nasır Farabî-Türk Feylesofu Ebu Nasır Mehemedi Farabî fitretin nadir yetişirdiği dâhilerden biridir. İslâm ailesinde Farabîye yetişen bir Feylesof gelmemiştir. Şarkta Felsefenin tamamen nazımı olmuş - Farabînin himmetile Aristo hâkim olmuş idi; Farabî Bağdatta o sırada Şarkta bir misli bulunmayan Nasturlerden Ebu Bişir Metta Bini Yunus (328) dan mantık öğrendi, metta İbrahimi Mervezî, Koveyrî, [1] Ebu Yahya Meruzî, İbni Kernip vesair zevattan ahzetmiş idi. O vakitler hep eşkâli vücudiyenin nihayetine kadar okunur idi, eşkâli vücudiyenin mabadine“okunmaz bir parça,,denirdi.

Metta Aristo kitaplarını şerh eder idi. Meşhur şarih ve mütercimlerden idi, Suryaniden Arabiye terceme eder idi. Mettanın şerhi çok, ibarsi latif idi; Farabî üslubu tahrirde ondan çok istifade etti. Az zamanda Farabî Mettayı geri bıraktı. Farabî bir müddet sonra ötedenberi Saibie merkezi olan Harrana gitti, Yuhanna bini Ceylandan ahzettii. Aristonun Elbürhanını ikmal eyledi; talim usulu islâm muallimlerine düşünce “okunmaz parça,, kalmadı, insan okuyabildiği yere kadar vara bildi. Farabî Yuhannadan çok istifade etti, burada Saibie Felsefesini de tetkik eyledi; Farabî “950-339,, ta Şamda vefat etmiştir. Farabî siyasi hayattan pek uzak, ilmî hayata temamlie müstağrak idi, eserlerinde tanzim ve tertibe itina etmez idi, bundan naşi bir çok eserleri “fusul ve talikat-aphorismes,, şeklinde kalmış, pek azı cüz halinde tasnif olunmuştu. Farabînin tanzim ve tertibe itina etmemesi, hususile mutasavvife ıstılahı kullanması eserlerinin temamlie anlaşılmasına mani oluyordu, Farabînin eserleri pek çoktur. Elde bulunanlar, aslı olan Arapça veya İbrani diline mütercem olmak üzere pek azdır. Büyük eserlerinden hiç biri Avrupa lisanlarına geçmemiştir, Lâtinceye terceme olunan eserleri gayet azdır. Eserlerinin nadir bulunması İbni Sinanın başka bir şekilde eserler yazmasından naşi olacak; İbni Sina daha muntazam, daha klasik eserlerle onun yerine geçmiş idi.

Farabî Aristonun eserlerini, hususa Orğanonunu Arapçaya nakil ile şöhet buldu,şu kadar ki harfiyyen terceme etmeyüp Yunanî olan manayı aslıyi telhis etmiş idi. Farabî mantıkı diğer ilimlere tercih ederek te-tebbü eder; halk arasında yaymağa, ikmaline çalışır; hususa kıyasın muhtelif şekilleri hakkında dakik farkı gösterir idi. Farabînin mütemadi sa'yi yalnız Yunan metinlerinin şerhine munhasır kalmadı, kendisi de kıymetli eserler yazdı; Farabî de Elkendi gibi mütercim olmadan ziyade şârihtir. Eflâtun, Aristo, İskenderî Afrudisî, Fırfiryos,

[1] İbrahimi Kueyrî Hikmette fadıl idi, kendisinden mantık ahzolanulardan biri idi, mantık müfessiri idi, Ebu Yahyalmervezi de hikmette temeyyüz etmiş, fadıl bir zat idi, Suryani idi, bütün kitapları Suryani dilinde yazılmış idi.

Batlamyos gibi Yunanîlerin eserlerini, nazariyelerini şerh ve tahlil etmiş idi, "Ettalimüssani,, , si felsefe ansiklopedisi idi, Farabî " İhsaülmüvelmarife,, namında ansiklopediye dair muazzam bir eser yazmıştır, İslâmda ilk ansiklopedi yazar Farabîdir; Farabî ülum içinde mantığı tercih etmekle mantık inkişaf ediyor idi; Farabî muassırlarına mantığı tamim ediyor, tamamlıyor idi, böylece meşşâiler mantığını izah eylemiş; mantık kitaplarını şerh ve tahkik etmesi, deliller getirmesi hususlarında akranını geçmiş; o kitapların gizli yerlerini, derin köşelerini keşf etmiş, bu kitaplarının anlaşılmasını kolaylaştırmış; ihtiyaç görülen en faideli bahislerini manası dürüst, ibaresi latif olarak kitaplarında toplamış idi, Farabî Elkindî ve sairlerinin tahlilde, talim metotlarında ğafil kaldıkları noktaya işaret ederek onları tashih etmiş, mantığın beş maddeleri "Bürhan, Cedel, Hatabe, Şiir, Muğalata yolları,, hakkındaki sözleri izah eylemiş idi. Farabî en büyük mantıkçı olmağla eserleri gayet kıymetlidir; fass veya orğanonu yazdığı şerh bir çok ecnebîlerin istifade ettikleri muazzam bir eserdir, filvaki Farabîden evvel İslâmda en evvel mantıkta şöhret bulan İbnilmuakaffa dan başlayarak zamanına kadar bir takım zevat gerek şerh ve tefsir suretile, gerek ihtisar ve telhis tarikle eserler yazmışlar, İslâm irfan âlemine Yunan mantığını bildirmişler idi. Fakat gine mantık inkişaf edemiyor idi, mantığın inkişafı tamamiyle Farabiye kalmış idi. Aristonun orğanonu altı kitaptan ibaret idi: "Katagoriya: - Elmakulât, Bariminiyas - Elibare, Analotikalulâ-Elkiyas, Analotikassaniye, Elbürhan, Tobika-Elcedel, Sofestika- Elmuğalata,, idi, bu kitap mantığın altı babını teşkil ediyor idi, bundan başka Aristonun "Ritorya-Hatabe, Foyitika,, şiir namlarında iki kitabı daha var idi, Farabî bu iki kitabı mantıktan sayarak böylece âlet ilimleri, mantık sekiz kitaptan, sekiz baptan ibaret olmuş idi, asıl mantık Elbürhan kitabı idi, Elbürhandan evvelki kitaplar methal, sonraki kitaplar netice hükümün de idi, işte şarkta Aristonun mantık kitapları sekiz kitap telekki olundu, halbuki Ğarpta telekki böyle değil idi, onlara göre şiir ile hatabe Edebiyata ait idi, mantık Orğanonundan ibaret olmakla altı kitaba münhasıridi, Farabî Fırfiryosun methal manasına gelen, beş küllfi beyan eden İsağucisini de şerh etti, bunu birinci bap saymakla mantık dokuz baba balığ olmuş idi, en muhim eserleri bu şerh silsilesi idi. İsağuci bir nevi lehçe felsefesi idi, bunun için Orğanonun mukaddimesi sayılmış idi, sonraları Elmakulât mantıktan kaldırılıp Hikmeti ilâhiye fennine geçirildi, tarifat bahsi Elbürhan kitabından İsağuci babına geçti, fakat ayrı bir bab sayılmakla gine mantık bapları dokuz bapta kaldı. Farabinin ayrıca "Elbürhan,, kitabı vardı, burada gerek tertibinde gerek kanunlarında, gerek tariflerinde Aristoya muhalefet ediyor idi; Farabî zamanındaki

mantıkçıların zihinlerinin saplanmış olacakları bazı müşkülâtı hal hususunda pek faydeli bir eser yazmış idi, Farabî mabadettabiaya dair mühim eserler yazmış “Uyunülmesail,” de en mühim meseleleri Aristonun reyine göre telhis etmiş idi, “Fususelhikem,” hikmet meselelerinin hulasasını muhtevidir, en mühim şark nazriyelerini gayet veciz bir surette ifade eder.

Ferabî, Aristo ile Eflatuni aynı hakikatın iki muhtelif siması, mesleklerini aynı hakikatın iki nevi izahı kuruyor; her ikisinin aynı tarzda felsefeyi telakki ettiklerine kail oluyor; bubabde kıymetli eserler yazıyor idi. Farabî, bu hususi izah ederken Eflatun’un “müsül,” nazariyesini bile Aristonun inkâr etmeyüp “Asolocya,”sında [1] suverî ruhaniye isbat ettiğini ortaya koyar idi. Aristonun mabadettabiasının eyice anlaşılması için “elibane” namında bir eseri daha var idiki İbnisina mabadettabiyi ancak bu eser sayesinde anlamış idi. Farabî, Sabie Feylesflarından Sabit bin kurrenin Aristo İlahiyatı hakkında yazdığı eserde şerh eylemiş; ruhiyata ait “maanilakıl,”i kaleme almış; İskenderil Efrudisinin “Kitabünnefis,”ne, Aristonun oğlu Nikomağa yazdığı ahlak kitabına şerh yazmış, Eflatundan müphem olarak ukale ve fudala tarafından idare olunacak bir medinei fadıla tasavvurunu beyan iden “Araüehlîmedinetilfadile,”namında felsefe ve siyaset hakkında gayet mühim bir eser meydana getirmiş idi. Farabî siyaset hakkında ayrı eserler yazıyor, “Elmusikilkebir,” namındaki eseri Musikiyi yüksek bir fen derecesine yükseltiyor idi. Farabî Batlanmıyosun Macastı sine şerh yazmış, İklidisin “Elerkan”nin bazı mekalelerinin musaderatında [2] ki muğlak ve müşkül olan meselelerini izah eylemiş idi. Farabî Aristonun tabiiyat hakkındaki „Es-semaüttabî, Essemaüvelalem, Elasarülviye (alaimicevviy) lerini şerh etmiş; azai hayvan hakkında ayrı bir eser daha kaleme almış idi. Farabî „Remil,” gibi garip fenlere dair yazı yazmağı unutmamış, bir takım reddivetlere de lüzüm görmüş idi; rediyelerinden biri yokarıda söylenmediği üzere Ebubekrirazî hakkındaidi,

Razî ile Farabî arasında bilgi yolunda bir fark vardır; Razî tabip; mümtaz bir tabiat alimi olmağıla tecrube ve istikra yolunda bulunuyor; meslekinin müşehhas manzaralarını gösteriyor idi. Farabî kendisini mantika vermekle akıl ve talil yolunda bulunuyor; riyaziyat ve tasavvurâtı mütesavvıfaneyi mücerret bir surette gösteriyor idi, Farabînin her bahsinde tasavvuf nişanesi görülür idi, tabirâtı sofiye azar azar

[1] Esolocıya Firfiryosun tefsiri üzeredir, arapçaya Abdulmesihbni Abdullahülhımsı bni Naime tarafından terceme olunmuş, Elkindî tarafında uşlah edilmiş, Berlinde tab olunmuş idi.

[2] bir ilimde müsellemler olan mukaddimelere „usulumevzua,” inkâr veya şekke düşerek yalnız istidlal zamanında tadil veçhile tab’ı İ. H. müsellemler olan mukaddimelere „musaderat,” dirler .

her eserine kirmiş idi, nazarında tasavvuf bir nazariye değil' tamamen enfusî bir hal idi; İslâm feylesuflarında tasevvuf Farabî ile görünmeğe başlamış idi, fakat Fabinin metinleri tasavvuf tarihini tenvir edemiyor, metinleri nadir bulunuyor idi. Razî ilahiyette da Farabiden ayrılıyor, Sukrattan evvel, kelen kadim fizik feylesoflarına saplanup Aristo İlahiyatından sapıyor, Hind İlahiyatına dönüyor idi; Farabî bilakis Aristo ilahiyatına sarılmış, Aristo felsefesinin fezlekesi olan "heyülâ ile sureti," bahusus "kuvve ile fiil," temeltaşı yapmış; boşlukları, meselâ Allah ile insan arasındaki boşluğu Flutin ve Sabie mezhepleri sayesinde on akıl, nüfusüfelekiye [1] ile doldurmuş beşerin idi; Farabî, Flotinin, Eflatun Aristo, Zenonu birleştirecek kabul ettiği (Ahad-Akil-Nefis) tertibini Aristo şerhi olmak üzere almış; Sabienin ukul va nufusa olan tazimleri ile islami birleştirmiş, hikmeti ameliyede beşerin bir Peyğamber ihtiyacını müdafaa etmiş idi. Farabî, kurunu vustada telakkı olunduğu veçhile Flotihin Esoloçyasını Aristöya isnat etmekle "Vahidden vahid sadır olur," aslını meşsaî bir asıl olmak üzere kabul eylemiş idi. Farabî ilimde metod olmak üzere yalnız mantık aliyor, ulumun sıhhat ve fesadında hakim, mantık oluyor idi. Farabî, "tekaful edille," yî zarurî meselelerde mümkün körmediginden kantin ortaya koyduğu (Antinomi) yî ancak iknaî kibi mumkun olanlara hasrediyor idi. Farabî akli ruhiyattan ve ruhu insaninin kuvvetlerinden bahs etmiştir. Eflatuna muhalif olarak, "nefis bedenden evvel mevcut değildir," deyor, tenasühu atıyor, Elkendi kibi Aristonun akıl meselesini daha dikkat ve ihatalı bir surette izah ediyor idi. Aristo "kitabünnefis, de dört mertebede kösteriyor: "bilkuvve, bilfiil müstefad faal," bilkuvve akıl kendinde mevcudati hariciyenin hiç bir sureti bulunmayan dır, Farabî akıl bilkuvvenin ne olduğunu kesdiremiyor. "bir nevi nefistir-nefsin çüzüdür-nefis kuvvetlerinden biridir-söyle bir şeydir," deyor, yalnız zati bütün mevcutlarının mahiyetlerini ve suretlerini maddelerinden çeküp çıkararak hepisini suret yapmağı hazırlar veya bu hale mustaid olur; bu çıkarılan suretler kendisinde hasıl olunca akıl bilkuvve bilfiil haline geçer, bilfeil olan, kendinde mevcudati hariciyenin suretleri hasıl olan, Aklimüstefad kendinde hasıl olan snretleri bilfiil teakkul eden akıl dır; enyüksek mertebede bulunan aklimüstefadın üstünde müfarikat yani eçsamdan ayrılan, kendi kendine kaim olan ukul bulunurki ilk mertebede aklifaal vardır. Akli-faalde bütün mevcudatın suretleri vardır, bunlar asla ondan ayrılmaz.

Farabî bu nazariyeyi Aristoye isnat ediyor isede bunda Nev Eflatunilere mahsus fikirler körünüyor Farabiden evvel Araplar içinde hiç bir üstaz bu kadar müdakkikane taktir idememiştir.

(1) ukul ve nufus ruhlar demekdir, ukul alemde tedbir etmeyen, nufus alemde tedbir iden ruhlar dır, bunlar felek adedine göre tertib olunmuş tur.

Farabînin ruhiyatı tasavvuf ile açılır, ruhuinsaniye bir ayine, aklınazarı onun cilası kibidir, mâkulat feyzibari ile ruhta mürtesem olur. ruhşehvet, gazap, his ve tehayyül gibi engellerden döner, alemler emre (mücerret alemlere) yüz çevirir ise lezzeti ülyeye vasil olur, lezzeti akliye son derecede bir lezzettir. Ruhukudsiye halkdan öğrenmeksizin ruh ve Me-laikeden mâkul kabul eden yüksek bir ruhtur. Farabînin sebep nazariyesi, Kadar bahsine, Nev eflatunfler ile İcabilere (determinismes) temas eder, Farabî bütün esbap silsilesini “müsebbibulesbab”e isnat eder, insan failimuhtar olmakla beraber muhtelif devamın tesirleri altında kalarak hakikatte iradesinde mecbur olur. Farabî “zati ahadiyeti idrake hiç bir yol yoktur,” demekle Sabie mezhebinden müteessir oluyor. Vücutlilere “zati bahit” mertebesini bildiriyor “vücutbariden daha kâmil bir vücut yoktur, zatinde zahirdir, zuhurinin şiddetinden naşy batındır” demekle mütesavvifeye bir asıl daha beyan ediyor; Farabînin bu aslını Türk mütesavvifi Üsküdarlı Mahmut Hüdaî,

zuhurun perde olmuştur zuhura
güzi olan delil istermi nura

şirile ifade eyleyor. Farabî, ilk zuhur, ikinci zurdanda bahs ediyor. mütesavvife bu zuhurları tafsil ederler. Farabî Mutezile feylesofi Nazzamın İslam alemline neşr ettiği “kümunubürüz” nazariyesinden müteessir olarak “eşya hakikati zatine nisbetle mevcuttur,” demekle mütesavvifeye “eşya gaybimutlakta gizli idi,” aslında gine mübeşşer oluyor. Farabînin daha bu gibi sözleri vardırki mütesavvife onları hep kendi istilahları ile ifade etmişlerdir. Farabî, Fususta her vakit felsefe hüdüdünden geçüp tasavvuf meydanına atılır. Farabî kurunu vustada pek şuyubulan ve menşei pek ali olan “insan küçük, alem, alem büyük insandır,” nazariyesine işaret eder; Bu nazariyenin inkişafı İhvanisefa ile Miskeveyhe kalmıştır.

Farabî İlahiyatta vücudvacibde varlığı zatinin aynı, mümkinatda varlığı zati üzerine zait köriyor, imkan delilini pek veciz bir surette beyan ediyor. Eşyanın vaciptealadan sudurini kasit tariki ile körmiyor, eşyanın suduruna ilim ve rızası olduğu halde ihtiyari bulunmuyor. Bununla beraber eşya bittabi da sudur etmiyor.... Eşyaya olan ilmi zamanî olmuyor, bütün eşyayı taakkul tariki ile biliyor, yoksa “şimdi, yarın, dün vakidir,” diye bilmiyor... Eşyayı yaratması, yok iken ona vücut vermiş manasına olmayup belki varlığı bizatibi olmayan bir şeyin varlığının idame olunmasını muhafaza manasına oluyor. Bütün bu esaslara mütekellimler şiddetle karşı gelmişler, feylesoflar temamilen sadık kalmışlar idi. İslam feylesoflarının hedefi kâinatın vahdetini hem fikri;

kem hissidiniyi tatmin etmek olmağla Nass ile, felsefe arasında uygunluk lazım geldiginden Farabî bazı elfazikuraniye ile istilahatı yunanıyeyi birleşdirmiş idi. Farabî bu uygunluk meselesinde gereği gibi himmetini sarf etmemiş, Yunan reiyleri ile İslam arasında metin ve akla uygun bir aheng aramamış, yalnız dağlık olan felsefî reiyler arasında ki boşluğu doldurmak cihetine himmetini sarf etmiş idi, bu hal İhvani safadan sonra hasıl olmuştu .

Farabî Nübüvveti felsefî bir nazar ile izah ediyor, Nübüvvet üç şart ile meşrut oluyor : 1-ayineiruhu pas tutmayup hiç bir kimseden ökrenmeksizin Ruh vasıtasıla muğayyebata muttali olmak ; 2-bir takım nuranî şuleler (Melaike) gürüp onlardan Allah kelamını işitmek . 3-âdetlerden hariç Mucizeler getirmek [1] ; artık Nübüvvet bir hassai nefsiye oluyor, kuvveimüdrıke, kuvveimütehayyile, kuvveiradiyesi kemale iriyor , Nübüvvet ruhukutsiye sahibine mahsus oluyor, kisbi oluyor; Aklifaal Cebrail , Aklifaalden Peyğamberlerin nefislerine feyez an eden mana Allah kelamı oluyor . İslamda Aklifaal nazariyesinin inkişafı hisidiniyi tatmin fikrinin neticesidir. Nübüvvetin kisbi olmasından naşi Sühreverdiihelebî, İbniseb'in gibi felasife mütesavvifelereri Nübüvvet üzenmişlerdi. Nübüvvet hassasındaki tahyil meselesi Selefler, Mütakellimler Endülüs feylesofu İbnitufeyl taraflarından şiddetle ret olunmuştur . Farabî hikmetiameliyede Peyğamberi pek yüksek buluyor, insanlarda her halde bir akideidiniye, "cümhuriyetiâyan," demek manasına bir hükûmeti mutlakaidiniye kabul idiyor, Farabinin felsefei siyasiyesinde gine bir tasavvuf gayesi vardır [2]

Farabinin ruhun maadi hakkında bir birine muğayir üç türlü sözü vardır : (asla maad yoktur, maad vardır, maad yalnız nefsi aleme ye mahsusdur) ; buhalde ruhun bekası hakkında kati, bir fikri yok dımekdir, fakat ahlaki ruhun ebediyetine bina etmekle maadin olduğuna daha ziyade meyletmiş olacaktır . Farabî akliheyulânide de şüpheye düşmüş, akliheyulânıyı yaldız gürmüşdür . Akliheyulânide İskenderi Efrudisinin Aristoye mühalifeti ihtimalki Farabide bir tesir yapmışdır. Akliheyulânî mâkulatı idrak etmeke sade bir istidattir, çocuklarda olduğu kibi fiilden hâli olan sade bir kuvvettir. Nefsi natıkada şüpheye düşdüğü, beden ile hadis olup olmadığını kesdiremediği zikir olunuyor isede bu husus doğru olmayacak, çünkü "Uyunilmesail," de nefsin bedendan evvel bulunmiyacağıni tasrih ediyor .

[1] Yani İnsanın ruhu nasıl bedende hakim ise Peyğamberin ruhude bütün cisimlerde hakim olmak

[2] çünkü medinei fadılının gayesi medinede sakin olan nüfusa, öldükten sonra bir saadet te'min etmektir .

VI — Farabının şakirtleri

Farabî çok şakirt yetiştirmiş isede ikisinden başkası malum değildir, bunlar: İbrahimbini adi' Yhya binı adi dır.

1 — İbrahimi binı adi Halepdeki şakirdi idi, Ruhıyat ve sair ulum hakkında pek çok eserler kaleme almış idi .

2 — Yahya binı adi Bağdatdaki şakirdi idi. Yahya yalnız Farabîden okumakla kalmamış, Metta binı Yunus ve sair zevatdan da tahsil etmiş idi, zamanında felasife reisi idi . Yahya tercemelere, şerhlere devam etmiş, kıymetli eserler yazmış, Farabının eserlerini telhis etmiş idi , Tehzibulahlak namındaki kitabı meşhurdır . Yahya mantıki felsefi ile nahviarabî arasındaki farkı mübeyin bir risale yazmıştır, mütekellimleri red hakkında ehemmiyetli bir eseride vardır .

Yahya binı adının şakirtlereri çoktur, büyükleri Ebusüleymani siczî Ebülkasım İsabini Ali, Ebubekrilkümesi, Ebulhayri binı Suvar, Ebuali binı Zürâ.

(A) - Ebusüleymani Siczî Metta bin yunüs ve emsalinden da ahz etmiş, Aristo kitabını şerh eylemiş, faideli eserler yazmış idi . Ebusüleymani siczî feylesofların sık sık behsettikleri mantık ve nahivden bahsetmiş, aralarındaki nisbeti pek güzel izah eylemiş idi; Ebusüleymani siczinin sözlerinde Farabının ruhu görülür . Ebusüleymani siczî din ile felsefeyi bir birine düşman görmiyor "Şeriat nazıl olan vahiden felsefe zail olan reiden alınır," diyerek her birinin sahalarını ayırıyor; Klodbernare mübeşşir oluyor. Ebusüleymani siczî mütekellimlerin yolunu pek ziyade tezyif ediyor; nahiv, şiir, luğatı ilim saymıyor, felsefenin lisandan lisana olan seyrüseferinden naşi manaların tamamile arap ruhlarına sünüh itmediğine, felsefenin saf ve kâmil olarak arapların eline geçmediğine kail oluyor, felsefeyi Yunanilere, nahvi Araplara, ahlak ve tasavvufu Acemlere, sanatı Çinlilere vermek kast ederek "Hikmet Rumların başlarına, Arapların dillerine, Acemlerin kalplerine; Çinlilerin ellerine nazıl olmuştur," deyör .

Ebusüleymani siczinin şakirtleri arasında en meşhuru ve en büyüğü Ebu Hayyanitevhidi (400) idi. Ebu hayyan hem feylesof, hem edip, hem soft, hem fakih idi, vasfıgalibi sofilik idi. Ebu hayyanın eserleri içinde mukabesatı pek faideli bir kitapdır muhtelif felsefe mevzularına dair mübahaselerin neticelerini bildirir, dördüncü asırda şark mütefekkirlerinin ne düşündüklerini, Ebu hayyan ve muasır mütefekkirlerin fikir sahalarını, İslam medeniyetinde inkişaf eden ulüm ve fünundaki terakkiyatın derecelerini misaller ile açık bir surette ifade iderki şark felsefesi tarihi noktasından mühim bir eserdir.

Ebu hayyan felsefei nazariyeyi kâfi görmiyor, felsefei ameliye ile

beraber kâfi buluyor. Marifet yolunda hisse itimat etmeyüp akle itimat idiyor, maneviyetçiler gibi ruhun bakasını, feylesof arkadaşları gibi yalnız ruhani meadı kabul eyleyor, üstazı gibi mütekellimler mesleğini beğenmiyor.

(B) - Vezir oğlu diye meşhur olan Ebulkasım İsabın Ali felsefede muhakkik, evail ülumunda müdakkik idi, Serahsî gibi hadis istima itmişdi;

(C) - Ebubekrilkumesî felsefede enyüksek tabakayı ihraz itmiş;ülumu evailde “yeditulâ,, sahibi olmuş idi, Kumesî bu günki “marifeti felsefiye temamilen birleşmiş bir bilgidir,, nazariyesini kurcalamış idi.

(D) - Ebülhayr ibni suvar, hıristiyan iken Müslüman olmuş, büyüklükte fikh öğrenmiş idi; Ebülhayir ulumu hikemiyede eyi bir mütercim idi, Süryanî dilinden Arabî diline tercümeler yapar idi, bununla beraber hazik bir tabip idi, kıymetli eserler yazmış idi “marifetullahın,, nazarî veya zarurî olup olmaması meselesinde devam ede gelen ihtilafi Farabının Fususunden mülhem olarak “aklen zarurî, istidlalen hissî,, deyüp iki tarafın reyini birleştirmiş idi; yani akıl Allahın varlığında şüphe etmez, buhalde onu zarurî görür; fakat his onu muhal görmekte istidlale ihtiyaç kalır.

(E) - Ebu Ali bini Zür’a üstazı kibi yakubilerden olup tercemeye devam itmiş idi. İbni Zür’anın kıymetli eserleri vardır.

VII — Mechul kalmış feylesoflar - Farabiden evvel ve Farabi ile İbni Sina arasında Farabının şakirtlerinden başka bir takım feylesoflar daha var idi, ne yazık ki bunlar garpte, hatta şarkta bile mechul kalmışlar idi. bunların büyükleri şunlardır: İbni muharibilkumî, Ebülhasanilamirî, Ebulfethinnüsecanî, Talhatunneseffî, Ebu hâmidî isfizazî, Ebu temami neysaburî, Ebu Muhammedilhemdanî, İbnilamidilkumî, İbnileşaş.

(A) - İbnimuharibilkumî - Hasan bin İshakibini Muharibilkumî Farabiden evvel gelmiş, ebu Bekirirazî asrında bulunmuş büyük bir feylesof idi, Razinin ona hitaben bir eseri vardır. Mesleki malum olamamıştır.

(B) - Ebulhasanilamirî - Horasan feylesofi ebulhasanilamiri Ebuzeydilbelhinin şakirdi, Aristo şarihi, tam bir feylesof, ihatali, kidişi güzel büyük bir âlim idi. Amirinin bir çok kıymetli eserleri, bir çok hikemî sözleri var idi. hükema için vazitmiş olduğu (14) suale İbnisina cevap vermişdir. (Bari şiddeti zuhurından naşi hafi olur) sözünü sarf ederek Farabının ardından kidiyor idi, asıl ğaye nefsi bilmek idi, tabiat bunun merdivenleri idi, Mantık tabiatı istikrar, nefsi marifet hususunda bir alet idi, hissiyat akliyata bir köprü idi, akıl bu alemde Allahın halifesi idi; hissini sahası dar, sureti mütehavvil, aklın sahası ise geniş, sureti sabit idi.

(C) - Ebulfethinnüsecanî - Ebulfethinnüsecani metin ahlaklı idi. Ahlak

sız insanlara karşı insanlıktan nefret itmiş idi, nefsi degersiz, tbn alçak, ruhu berbat, cevheri düşük insani eşekden aşağı görür idi, (Cynique) kelbî bir feylesof idi, aleme aldatici bir yaldiz, bezenmiş bir put gözile bakar idi, insan intikal ile ölü, istikmal ile diri, ihtiyac ile nakıs, talep ile tam idi, alemin özi idi; insani bilen alemin sülâlesini bilir idi; saadet nefsin aradığı şeye nail olması idi. Ebulfetih nefiş ile ruhun arsında bir fark görür idi, nefis zatile kaim bir cevheridi, kendile kaim olacak bir şey'e muhtac değil idi. Ruh bedenin maddelerine ve aletlerine muhtac, beden ile beraber batıl olur idi.

(D) - Talhatunnesfî - Turan feylesofi Talha büyük bir feylesof mantıkçı idi, Sicistan Padişahi feylesof Ebucaferibini babeveyhin sorduğu suallere virdiki cevap temamilen mantıkî idi.

(E) - Ebuhamidi isfiazî-Ebuhamidi isfiazî mâkulat ve riyaziyatta çok yüksek mertebeli ihrz itmiş, bir çok eserler yazmış idi. Ebuhamit (İlimbillah) da elfaza bugulanların alim olmadığını (İlim Billah) pek kolay bir lafız ile ifade olabileceğini iddia eder idi.

(F) - Ebutemamineysaburî - Horasan feylesofu, Ebutemam ahlafa hayli yadikâr birakmış. hudut hakkında yazdığı eserin bir misli yazılmamış idi.

G - Ebumehemdilhemdaî - Ebu mehemdi bini Hasani bini Ahmed ilhemdanî (334) Yemen Araplarından olup evvelce beyan olundugu vechile Elkendiden sora şarlata yegane İslam arap Feylesofi idi (Serairühikme) si meşhurdir .

H - İbnilamidilkumf - edebiyatta misli bulunmayan vezir İbnilamid felsefe ilimlerinde vüsat sahibi idi .

İ - İbnileşas — Tıpta yüksek birmevki tutan Ebucafer Ahmedî biniileşas ülümü hikemiyede fadıl idi, ilmi İlahî hakkında yazdığı eser gayet güzel bir eser idi, Calinusun onaltı kitabını en evvel ayıran İbnileşas idi .

Bu asırda Ebulkasimilandakî (366), Ebulvefa elbuzecani (388), Ebulhüseyn Abdurramani razfî sofî (376) Ebulhamidissağanî (370) gibi riyaziyün; Ebülhasanilharranî (869), Ebusaidilercanî (348), Mehemedi temimilmakdesî(370)Sabiti bin sinanissabî (363) gibi etibba dördüncü asra şeref viriyurlar idi .

VIII-İhvanisafa-merkezi hükümetten ozak olan Basrada Müslümanlar arasında ulumi yaşatmak,Müslümanları taassübe düşmekden ve nizami iötimainin yıkılmasından korumak emelile bazı feylesoflar (İhvanisafa, hullanivefa-halis kardaşlar,vefagar doslar)unvanı altında gizli bir cemiyet teşkil itmişleridİ İhvanisafa dinî, Felsefî, Siyasî bir cemiyet idi toplandıkları yerlerde bir nevi localar tesis itmişler idi, muayyen bir zamanda

mahfillerinde toplanırlar idi, oraya haricden hiç bir ferd girmez idi. Zadedgân cemiyete kırmışlar idi, efradın her birinin kabiliyetlerine göre vazifeleri var idi, biri talim eder, diğeri para verir, bunları yapamayan aşağı hizmetlerde bulunur idi, cemiyette efrade mahsus parola var idi. Şeriat bir takım cehaletler ile kirlenmiş olmağla bu kir ancak felsefe ile yıkana bilecek idi, Yunan Felsefesi ile Arap Şeriatı mün-tazam olur ise kemal hasıl olacak idi. İhvanisafa hiç bir ilme düşman, hiç bir mezhep hakkında müteassıp değiller idi, Feylesofların kitap-ları, peygamberlerin kitapları me'hezleri idi. mahfillerde en çok Ru-hiyata, Peygamber kitaplarının sırlarına, mevzuatı şeriyenin müte-zammin olduğu manalara ait müzakerelerde, bu asırda bile emseline tesadüf olunamayacak saf bir ruh, geniş bir nazar ile münakaşelerde bulunurlar idi. İhvanisefa davetlerinde ilk önce kendilerini ahlakci gösterirler idi, dost idinecekleri kardaşlar hakkında itikadlarını, hare-ketlerini denerler, bubabta ince eleyüp sık dokurlar idi. İhvanisafa din alimlerinin, pek ziyade aleyhide bulunurlar, sırf nazariyatta kalan feylesoflarida hiçe sayarlar idi. Kür'anın iç yüzünü bilenler din alim-leri, eşyanın hakikatlerini bilmekle beraber süzü doğru, huyu güzel, işi dürüst, başkalarına karşı feyzi daimî olan kimse hakim idi.

Müessisler isimlerini gizlemişler idi. İsimleri malum olanlar beş kişi idi: Ebusüleyman mehmedilmekdisielbistî, Zeyd bin rifaa, Elavfî malum Feylesoflardan idi, diğeri ikisi mechül kalmış idi; risalelerini kaleme alan Ebu süleymani makdisî idi, Zeid bin rifaa ictima esnasında cemiyete riyaset ider idi. Elavfî aksami mevcudat kakkında eser yazmış idi. Risaleler bir ilim deposi idi, o devrın büyük bir ansiklopedisi idi; felsefenin ilmî ve amelî aksamına ait olmak üzere elliden ziyade idi; bunlar risaleleri yazdıktan sora öteye beriye dağıtmışlar idi; Risaleler tasnifi ülüm esasına göre yazılmış idi, felsefeyi tasnifde tertip güzedile-rek Ogüst kont gibi basitten mürekkebe yürüyerek sırasile Riyaziyat, Mantikiyat, Tabiiyat, Rühıyat İlahiyat kısımlarına ayrılmış idi. bu ana ilimler de gine tertib sırasile muhtelif ilimlere münkasım olmuş idi. en başta artımatıkı (adet), sora cümetriya (hendese) en nihayette maad ilmi buluniyur idi, risaleleri dürt zümreye ayırmışlar, ilk zümreye riya-ziyat ile mantikiyat, ikinci zümreye tabiiyat, üçüncü zümreye aklı ru-hiyat, dördüncü zümreye ilahiyat ilimlerini koymuşlar idi.

Risaleler İrakda münteşir oldu, intişarina enziyade hizmet iden mütekellimlerin feylesofları olan Mutezile idi. Kurtubalı Ebülhakemi kirmanî Harranda tıp ve Felsefe tahsil ittikten sora memleketine dö-ner iken risaleleri Endüluse getirmede.

Risaleler emsal ve hikayate pek ziyade rağbet idüp intikaî (ec-

lecticisme) meslekinde pek ileri gitmiş idi ; İhvani safâ, hikmetiriyâziyede Fisağuresine uymuşlar, mevcudatın tabiatını adadın tabiatı ile ahengdar bulmuşlar, bir takım ana meseleleri buna bina itmişlerdi . adat nezeriyesi tatbiki daha evvel Kabalade vardır. Mantıkada ve Tabiiyatta Aristodan ayırmamışlar, Meşşailer gibi Atomi, halâyî kaldırarak yerine heyulâ ile sureti koymuşlar idi. İhvanisafa ahlakda Sukrati imam bilmekle beraber hindin Kelile ve Dimnesini, Aristonün (elma) kitabını, Eflatunun (Ennevamis) ini , Fisağoresin (risalei zehbiyesini) ellerinden bırakmamışlar idi.

İhvanisafa mabadettabiade nev Eflatunilere uymuşlar ; ilahiyatta Şeriat ile hikmeti birleştürüp nusus felsefe ile tefsir eylemişler, zahiri manaları batini manalara birer remiz ve misal saymışlar ; Allah, Nefis, Şeriat mefhumlarını felsefi surtte izah etmişler, nusus temsile haml eylemişler idi, Artık On akıl Melaikeimukarrebini, Nufusifelekiye Kerruhiyun, Aklifaal Cebrail ; nefsinatıkaikulliye Reisimelaike, insana ram olan nufusihayvaniyeicüziye Ademe secde eden Melekler, insane ram olmayan nufusihayvaniyeicüziye İblis ve taraftarları, Felekimuhit Arş, Felekisevabit kürsi, kalem iradeibari, Levh meşiyetibari, tabiat müdebbir olan Melek oluyor idi .

İlk asırda Basrada kaderi inkâr ile başlayan felsefi hareket İhvanisafa ile nihayet buluyor idi ; ihvanisafa bir taraftan şeriat ile hiğmeti birleştirmek dolayısıyla münevverler arasında mutezile reilerini, diğer taraftan halk arasında batıniler reilerini neşir ediyorlar idi : Çünkü mütesavvifeye muhalif olarak zahiri manalar bütün atılıyor, felasifeye muhalif olarak ahkam ayetleride te'vil olunuyor idi . İhvanisafa zamanında felasifeyi temsil eden Ebu-süleymanisiczi „Şeriat mantıkçıların, feylesofların, müneccimlerin sözlerine yer virmemiştir, hususa bunların ardında tıhısmıccılar, kimyacılar, güzbacılar, ru'ya vardır,“ diyerek mesleklerini, emellerini beyhude sayıyor, mezheplerini asla begenmiyor idi : İşte dördüncü asrın diğer yarısında iki islâm feylesofu olan Ebu-süleymanisiczi ile Ebusüleymanimakdişi din ile felsefenin nisbetleri hususunda iki muhtelif kutbe dönüyorlar idi . İhvanisafa marifet nazariyesinde tasfiye tarikini tutmakla mütesavvife ile, “bilgi ihsas ile başlar,“ dimekle Hissyün ile “her hususta bir muallime ihtiyaç vardır,“ dimekle Talimiye ile uyuyorlar, hassaların doğrudan doğruya idrak ettiği şeyde hata etmeyüp vasıtalar ile idrak ettiği şeyde hata edebileceğini dermiyan ederek Kanta mübeşşir oluyorlar idi .

Şimdiye kadar feylesoflar mantıkçı iken İhvanisafa ile ahlakçı olmuşlar idi, ilk ahlakçı feylesoflar İhvanisafa idi, ahlaki düzelen kimse beşer mertebesinden melek mertebesine çıkıyor idi [*]. İhvanisafa Farabi

[*] nüfusu safiyenin Melaike olmaları İbrai feylesofu Filondo vardır .

kibi tasavvufdan bahs ediyorlar, risalelerde sarıh parçalar bulunmakla tasavvuf tarihine yardım eyleyorlar, pek kolaylıkla tasavvufa geçiyorlar idi. İhvanisafa zamanında züht ile başlayan dinî tasavvuf meydan bulduğu, ilk sofiye tarikleri teşekkül ettiği halde ihvanisafa dinî tasavvufu ihmal etmişler, hıristiyanlıktan gelen Mesihî tasavvufu, nev eflatunilikten alınan felsefî tasavvuf ile mezc eylemişler, nev eflatunilerin üç aklı olan (Ahet-Akil-Nefis) i (Bari-Aklîkül-Nefsiküllîye) nama altında alemleri tertipde başa geçirmişler, nev eflatunilerin Allahtan sudur, Allaha uruc nazariyelerini almışlar idi; akıl vasıtasız ilk sudur eden mevcut idi. Doğrudan doğruya felsefî tasavvuf Şihabüttinistührevardiye kalmış idi. İstihale ve tekamül hakkında en evvel ilmî bir üslup ile fikir beyan iden ihvanisafa idi, uzvî ze ğayri uzvî cisimlerin tedrici bir surette meydana geldiğini beyan edüp madenden başlayarak sırasıyla nebati, hayvanigeçüp İnsan, mertebesine kadar bir silsile vaz etmişler idi; Her mertebenin sonu üstünde bulunan mertebenin ilkinde bitişiyor, cismanî teşekkülat itibarile insana en yakın olan hayvan Maymun oluyor idi.

İhvanisafa Farabînin işaret ittiği “İnsan küçük alem, alem büyük insandır, nazariyesinde tasavvufe bağlayıyor idi: İnsan akıl ile idare olunduğu gibi alemde akli küll ile idare olunuyor. İnsanın, nefsi olduğu gibi aleminde cismi, kuvvetleri bütün cisimlerin eczasına sirayet iden bir nefsi vardır, cismiküllî alemin cismi, nefsiküllîye alemin nefsi: İnsanın kuvai müharrikesi olduğu gibi alemin de kuvai müharrikesi vardır, oda kuvayitabiiyedir. İnsanın bünyesi bir memlekete benzer, nefsi natıka hükümdar, kuuayicismaniye ve ruhaniye askerler, efal ve harakatı beşeriye raaya ve hademe, havas da muhabirler hükümindedir. İhvanisafa Farabî gibi “knmun ve bürüz, nazariyesinden müteessir olarak, eşya meydana çıkmadan evvel ilmibaride idi “dimişler idi. İhvanisafa alemin hudusu meselesinde din alimleriyle feylesoflar arasında mütevasıt bir vaziyette bulunmuşlar, din alimleri gibi Allaha faili muhtar demekle alemleri eçsamın hudusine; aklîküllî, nefsiküllîye, heyulayulâ ve suveri mücerrede olan umuri ruhaniyede feylesoflar gibi zati itiaariyle hadis, zemanî itibarıyla kadim olduğuna kail olmuşlar idi. Alemlerin kıymeti hususunda uz közlülük (İstihvaniye) mezhebini ele alarak Malbiranş ile Laypiniçe mübeşşir oluyorlar idi. İhvanisafa peygamberleri Eylesoflardan daha yüksek görmekle Farabiden ayrılıyorlar, sonra gelen Miskeveyh, İbnisina, İbnirüşde mübeşşir oluyorlar idi. İhvanisafa indinde Nüfusi fadıla bilkuve melek, bedenden ayrıldıktan sonra bilfil-ilemek; nüfusi şerire bilkuve şeytan, bedenden ayrıldıktan sonra bilfiil şeytandır; Cismanî maad yoktur, Cennet alemlerivah, Cehennem alemleri

kevnüfesattır. İhvanisafa alem, feyzibariden mahrum kalır ise fani olabilir,, dimekle fenâialemin imtinana kâil olan feylesoflardan ayrılıyorlar. küçük kıyamet nüfusi çüziyenin bedenden ayrılıp nefsi külliyeeye dönmesi, büyük kıyamet nefsi külliyeenin feleki birakarak nurlar nurlarına dönmesi oluyor. “ Felekimuhit, tabiat; namus [1], zalim pa-dişah, ihtiyacat insanın başına musallat olmuş beş belâ olmağla insan efendi suretinde kul, muhtar suretinde meçburdur,, sözleriyle farabî gibi icabilige temas idiyorlar. Felekimühit, Âlâyıulliyin, tabiabat [2] nefsi külliyeenin “felekikamer,, altındaki esir küresinden merkezi arzın sonuna kadar olan bütün cisimlere sirayet iden bir kuvvettir; bu kuvvetlere nüfusu cüziye denir, nüfusu cüziye, merkezi arza gelerek sırasıyla Maden, Nebat, Hayvan, İnsan suretlerini alıyor; işte sırat budur: Esfeli safilin madeni olan cevherlerdir. Dindeki izini bari ile mahluku tedbir etmege müvekkel olalan Melk tabiatten ibaretti. „ [3]

İhvanisafa İslâmda felsefe tarihinde büyük bir inkilap yapmışlardır. Mantıkçı feyiesuflardan başk ahlakçı feylesoflar, ahlaki felsefiye yazan mütekellimler de zuhur itmiş, tekamül nazariyesi devam eylemiş, felsefî te'viller, Şeriat ile hikmeti cemi meselesi meydan bulmuş, işrakilik ayrı bir meslek olmuş, Endülüsde felsefe uyanmış, halk arasında felsefe okunmuştur.

IX — Ebu Ali “ İbnissemh-ebu ali biniseemh beşinci asrın başında bulunan İrak feylesoflarından dir, ebu Süleyman makdisîyi takip itmeyüp ebu Süleymanı sizinin ardından gitmiştir, ahlakçı feylesof değil, sefleri gibi mantıkçı feylesofdur, Aristu şarihi dir, Aristonun kitabları, hususile “Semülkiyan”i pek güzel bir surette şerh itmiş, mantığın kapalı yerlerini açmıştır, (418) de vafat itmiştir.

X — Miskeveyh veya ibi Miskeveyhilhazin - Ebu Ali Miskeveyhilrazî İbni semhden ayrılarak İhvani safanın ardından gidiyor. felsefeyi ahlakiye neşir idiyor, mantıka hizmet itmiyor idi. Miskeveyh ikinci ahlakçı feylesof idi, Miskeveyh ilk evvel Ebu tayyibilraziden kimya öğrenmiş, sonra Ebulasanîlamirinin kölesi Ebulkasimilkâtibin İsağuci ve katigoryaye yazdığı şerh sayesinde mantığı elde itmiş, daha sonra Ebülhayirdan hikmet ve tip tahsil eylemiş idi; tarih ve edebiyatta İbnilamidilkumî üstazi sayıla bilir, Miskeveyh hikmet ve tipda, tarih ve Edebiyatça yüksek mevki ihraz itmiş, hikmeti ameliyede İbni sinadan başka akranını görmemiş ini; (421) de İsfahanda vefat itmiştir.

[1] Teklifat - Şereiatler, kauunlar dimektir.

[2] Dördüncü mertebedeki Heyulâyi ulûdan sonra beşinci mertebede gelir. Bundan sonra sırasıyla - cisim, felek, anasırı erbaa - mevalidiselase gelir. böylece alem dokuz mertebe üzre tertip olunmuştur.

[3] Tabiat feylesoflara göae efal ve asarı tabiiyenin failidir. mütesavife nafesirahmani ile tabiati birleştiriyorlar.

Miskeveyh felsefe, tip, edebiyat ve tarih hakkında eserler yazmıştır. Mabadettabiâ hakkında yazdığı "Elfevzûlasğar," pek kıymetlidir, âhlak hakkındaki esorleri daha yüksektir. "Ettaharesi," Nesri tusî tarafından Farisiye terceme olunmuştur. Tehzibûlahlak, Ettahere gibi yazılmış olup terbiye hakkında bir me'hazdir "Edebül arabi vel fûrs "ve Cavidani hired,"i müsteşrikler tarafından en ziyade tetkik olunan bir eserdir, Hind, İran, Yunan, Arap hükemasının emsal ve hikemiyatından teşekkül etmiş bir mecmuadır. Sukratî olan (Cébés Kabes)in hikmeti amelîyeye dair yazdığı "Levha,"i insani seadete isal eder hayır ve şerri bildirüp bütün şerlerden kurtarır fikrile Arapçaya terceme etmiş, adına "Luğazi kabes-kabes bilmecesi," demiş idi, bu eser esasen az vazih olmağla beraber bam başka bir surette mecazî idi, muhavere şeklinde tertip olunmuş idi, "Luğazi kabes," *Süavi Ali efendi tarafından türkceye terceme edilmiştir.*

Miskeveyhin tıbbâa ait eserleri içinde (tabahat) usulini bildirir bir eseri ile (kitabuleşribe) si vardır. Edebiyata ait eserleri içinde (Ünsülferid) hikem ve emsali, latif faideleri cami bir eserdir, bubapta yazılan eserlerin en güzeliir. Tarihe ait yazdığı (tecaribül ümem) muaazzam bir eserdir, siyasi bir tarihtir, bir tarih felsefesidir, tarih ricali hakkında ilk defa tenkit fikrini takip eden bu eserdir; Miskeveyh tecribe usulini takip ederek vakalardan ibret almış, müşahedelerin hiç birini ihmal eyememiştir, tarihte milliyetçidir.

Miskeveyh bir çok hususta İhvani safayı takip ediyor; yalnız izah ve tafsil hususunda onlardan ayrılıyor idi; tasnifi ülumda rıyaziyatı başta, mabadettabiâyı sonda tutuyor; feylesofları her alimin üstünde bulunduyor; marifet nazariyesinde his ile akli ele alıyor isede hisden ziyade akıl yoluna gidiyor, Aristodan ziyade Eflatuna dönüyor, his ile akıl ilme sebep oluyor, fakat mahsuslar ile alışgın olduğumuzu düşünerek mâkulleri idrak hususunda aklî, sureti hissiyelerden kurtarmağı, bunun için uzun uzadıya rıyazitlerle idman edilmeğı ortaya sürüyor. yoksa hissî suretlerin mâkuller namına göz önüne geleceğini, mâkullerin hakikatlarını öğrenemeyeceğimizi bildiriyor. Rıyazî idmanlardan sonra akla sımsıkı sarılan, hissî ve sureti hissiyeleri atan kimsenin Peyğamberlerin davet, hakimlerin ruyet ettikleri hakikatı görebileceğini iddia ediyor. Miskeveyh İhvani safanın tasfiye tarzına bedel rıyazeti, sabır ve sebatı ikame ediyor. Yalnız İhvani Safa Hissiyun ile Miskeveyh akliyun ile uyuşmuş oluyorlar. Miskeveyh istihale ve tehavül nazariyesini ikinci olarak ilmf bir üslup ile beyan ediyor, eçsamı tabiiye arasındaki farkları ve ittisalleri, mevcutların mertebelerini gösteriyor. hayvan mertebelerini gösterdiği sırada son mdrtebede insanı andırır, insana benzer

bir hayvan buluyor , maymun ve maymuna benzer hayvanları misal gösteriyor . İnsan ufkunun ilk mertebesi de şimal ve cenupta mamure haricinde kalan vahşi insanlar oluyor. Hayvanın son mertebesi ile insanın ilk mertebesi arasında ittisal husul buluyor . Miskeveyh nev Eflatunilerden müteessir olup alemde bir tertip gözediyor isede İhvanı safanın dokuz mertebesini beşe indiriyor; (Baritaala-Akli evvel-Nefis-Felek-Tabiat). Miskeveyh “küçük ve büyük alem,, nazariyesine revac veriyor, küçük alem olan İnsanda, büyük alemde neler varise hepisinin bir nazırı bulunuyor, İnsan büyük alemin bir muhtasarı oluyor, Miskeveyh Meşşailer gibi heyulâile sureti ele alıyor, Atom ile halayı atıyor.

Miskeveyh mabadettabiayı Allah, Nefis, Nübübbet gibi üç mühim babe ayırıyor, burada da esas itibarile İhvanı safaden ayrılmıyor;

(A) - “Cenabıhakkın nur olması itibarile anlaşılması kolay , fakat aklımızın yurğun, zayıf, olması itibarile anlaşılması en güç, itiyadimizden pek uzak,, demekle Lâedriliğe meyl ediyor. Aristodan “göz güneşe bakınca nasıl yurulur ise akılda Hakkı evvele bakınca öylece yurulur,, sözünü nakil etmekle Farabî ve Amirî gibi “Cenabihak zuhurun şeddinden naşı hafidir,, aslını ileri sürüyor, basitten mürekkebe doğru gittikçe güçlükler hasıl olacağını izah ider iken koca İran Feylesofi Fransız feylesofu Okust Konta mübeşşir oluyor.

Miskeveyh (Cud, Kudret, Hikmet) sıfatlarını Aristo mabadettabiasından çıkarmakla şakta İbnilheysene ğarpta Layipniçede mübeşşir oluyor.

Miskeveyh Sanii isbat hususunda diğer Feylesoflar gibi imkan deliline itimat etmiyor , belki ilk defa Anaksağoreste görülen hareket deliline itimat idiyor, şukadarki ilim ile saniin asla ihata olunamayaçağını beyan iderek “ماعر فئاك حق معرفتك,, düsturunu müdafaa idiyor.

(B) — Miskeveyh nefsin mahiyeti hususunda şarih Savmestiyosa itimat idiyor, nefsi maneviyetciler gibi kabul eyleyor, nefis basit olanları doğridan doğriya, mürkkep olanları hasseler vasıtasile idrak idiyor; mahsüsları idrak için zatinden dışarı çıkar, köya kendinde olmayan bir şeyi, matlubuna götürecektir bir aleti arar vaziyette bulunuyor, fakat mâkulleri idrak için, mahsusleri kendisinden uzaklaştırıyor, bütün hassaları muattal kılmağa çalışıyor, kendine dönüyor, göya yanındaki bir şeyi arar vaziyette buluuuyor. Akılda bütün eşya hazır olmağa nefis mahsüsları kendinden atınca akıl ile ittisale doğrn hareket ediyor.

Farabi Umum kanaata muhalif olarak Eflâtuun “Müsül,, nazariyesini Aristoya isnad olunan Esolocyasındaki suveri ruhaniye nazariyesi ile birleştirmiş idi, Esolocya soruları Flotına mal edilmekle Farabının davası desteksiz kalmıştı . Miskeveyh budavaya temas ediyor, “Ha-

yat nefsin cevheri olmakla nefsin hareketi zatî oluyor, nefisten aslâ hareket ayrılamıyor, nefis hem aklîkûl tarafına, hem heyyulâ tarafına hareket edebiliyor, akla doğru hareketi onu nurlandırıyor, kemale getiriyor heyyulânî olan ecramin tekemmül etmesi için heyyulâ tarafına doğru hareketi onu çoğaltırıyor, bizim hareketimiz felegin hareketinden, felegin hareketi nefsin hareketinden nêş'et ediyor, nefsin bu hareketine Aristo " Bizir-tohum „ diyor, Eflâtunun mirsali de budur ; gibi sözler ile " müsül ile bûzur „ u hatta " kelime " yi bir tutuyor, Aristo "müsül„ ü başka bir kisvede kabul etmiş oluyor, böylece Miskeveyh Farabiyi teyit ediyor, İsrailî feylesofu Filon ile tasavvuf lisanında olan kelime de [1] bundan başka bir şey olmayor .

Miskeveyh Eflatundan müstefit olarak nefsin Kemal haline, akil tarafına doğru hareketinden naşi hasıl olan kemale saadet, noksan haline heyyulâ tarafına doğru hareketinden hasıl olan hale şakavet diyor, Nefsin tabîî hayatı aklîkûl canibine, iradî hayatı heyyulâ canibine doğru hareketidir, hakkı itikat ettikten sonra hak için amel etmek, hayır işlemek saadet yoludur.

Miskeveyh Feylesof arkadaşları gibi maadi ruhanî olarak kabul ediyor .

(C) - Miskeveyh Peygamberliği insanlık ufkunun başında görüyor, nefsi insaniyenin yüксеle yüксеle akil tarafına dönüp hakikatları alıyor, bu ittisal vahî oluyor , Peygamber her tabakanın anlayabileceği mertebeye göre söz söyleye bilmeleri için emsal ve rumuza muhtaç oluyorlar, Peygamberlik diğer Feylesofların dediği gibi kisbî oluyor, Miskeveyh Peygamberi kâmil feylesoftan yüksek görmekle Farabiden ayrılıyor, İhvanı safa ile beraber gidiyor.

İzmirli
İsmail Hakkı

---

[1] Kelime felsefe tarihine göre Allah ile âlem arasında bir vasita dır , İbrani dilinde hukmet yani âlemde nafiz olan kudrettir . Eflatunun " Misal „ i, Aristonun hakiki bir cevher olan " Akl " i, kabaldeki " kelam „ de budur, göriliyorki Miskeveyh " Akil „ yerine hüzur koymuştur . Mutesavvifeye göre kelime teayyun eden hakikati cevheriyedir .